

Azərbaycan-Çin

diplomatik münasibətlərinin 33 ili: tarixi inkişaf və strateji tərəfdaşlıq

2 aprel 1992-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası ilə Çin Xalq Respublikası arasında diplomatik münasibətlər qurulmuşdur. Bu gün həmin tarixi hadisədən 33 il ötür. Keçən müddət ərzində Azərbaycan-Çin əlaqələri dinamik və çoxşaxəli inkişaf yolu keçmiş, siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələri əhatə edən hərtərəfli əməkdaşlıq formalaşmışdır. Xüsusilə son illərdə iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksələn münasibətlər regional və global əhəmiyyət kəsb edən yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan-Çin münasibətlərinin formalaşmasında rolu

Azərbaycan ilə Çin arasında dostluq əlaqələrinin təməlinin qoyulmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müstəsna rolu olmuşdur. 1993-cü ildə xalqımızın təkidli xahişi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Ulu öndər strateji əhəmiyyət kəsb edən ölkələrlə əlaqələrin qurulmasını əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. Məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü ilin martında Azərbaycanın Prezident səviyyəsində Çinə ilk rəsmi səfəri baş tutdu. 7-10 mart 1994-cü il tarixlərində Heydər Əliyev Pekinə rəsmi səfər edərək Çin sədri Tszyan Tszem-in və Baş nazir Li Penq başda olmaqla Çin rəhbərliyi ilə görüşlər keçirdi. Həmin tarixi səfər zamanı iki ölkə arasında münasibətlərin hüquqi əsasını qoyan bir sıra sənədlər - dostluq münasibətləri, ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq, elm və texnika, mədəniyyət və digər sahələr üzrə anlaşmalar imzalandı.

Heydər Əliyev Pekində keçirdiyi mətbuat konfransında Azərbaycan ilə Çin arasında əlaqələrin böyük potensiala malik olduğunu vurğulayaraq bildirmişdi: *"Çin və Azərbaycan münasibətləri daha geniş və uğurlu şəkildə inkişaf etdirilməlidir"*.

Ulu öndər Heydər Əliyev həmin səfər çərçivəsində Pekin İctimai Elmlər Akademiyasında geniş nitq söyləmiş, burada Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, geosiyasi vəziyyəti haqqında Çin ictimaiyyətinə məlumatlandırmışdı. Ulu öndər qədim dövrlərdən mövcud olan Azərbaycan-Çin əlaqələrinə toxunaraq qeyd etmişdi: *"Böyük İpək Yolu Azərbaycanın ərazisindən keçib və orta əsrlərdə Çin tacirləri ölkəmizə səfərlər ediblər. Asiya və Avropanın qovşağında yerləşən Azərbaycan Şərqlə Qərbi birləşdirən təbii körpü rolunu oynayıb"*. Bu tarixi bağları xatırlatmaqla, Heydər Əliyev iki qədim xalq arasında dostluq ənənələrinin möhkəm əsaslar üzərində qurulduğunu və indiki dövlətlərarası əlaqələrin bu təməldən bəhrələndiyini vurğulayırdı. Ulu Öndər Çin Xalq Respublikasının 1949-cu ildən bəri əldə etdiyi sosial-iqtisadi nailiyyətlərə heyranlığını bildirərək, Çin təcrübəsinin Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar üçün maraq doğurduğunu qeyd etmişdi. Heydər Əliyevin həmin dövrdə atdığı addımlar nəticəsində 1990-cı illərin ortalarından etibarən artıq ikitərəfli münasibətlər üçün zəruri institutlar - səfirliklər (1993-cü ildə Pekində Azərbaycan səfirliyi, 1992-ci ildə Bakıda Çin səfirliyi açılmışdır, hökumətlərarası komissiya, dostluq cəmiyyətləri - formalaşdı. 1996-cı ildə Çin xarici işlər naziri Çian Çiçen Bakıya rəsmi səfər edərək siyasi məsləhətləşmələr aparmış, 1999-cu ildə isə Azərbaycanın ali qanunverici orqanının sədri Çin Xalq Nümayəndələri Yığıncağına səfər etmişdi. Bu qarşılıqlı səfərlər Heydər Əliyevin uzaqgörən xarici siyasətinin tərkib hissəsi idi və Azərbaycanı təkcə Qərbə deyil, eyni zamanda Şərqlin nəhəng gücünə - Çin Xalq Respublikasına da yaxınlaşdırırdı.

Ümummilli Liderin siyasi kursunu məhərtlə davam etdirən Prezident İlham Əliyev də dövlət başçısı seçildiyi ilk illərdən Çin ilə əlaqələrin prioritetliyini qorudu və daha da inkişaf etdirdi. 2005-ci ildə İlham Əliyev Prezident kimi Pekinə rəsmi səfər etdi - bu, Heydər Əliyevin 1994-cü il səfərindən sonra dövlət başçısı səviyyəsində ilk ziyarət idi. Beləliklə, Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu strateji xətt nəticəsində Azərbaycan-Çin münasibətləri 2000-ci illərdə daha da genişlənərək bugünkü yüksək səviyyəyə - strateji tərəfdaşlığa qədər yüksəldi.

Strateji tərəfdaşlıq mərhələsi: 2024-cü il Birgə Bəyannaməsi

2024-cü il iyulun 3-də Astana şəhərində, Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı Sammiti çərçivəsində Azərbaycan və Çin liderləri tərəfindən ikitərəfli münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qaldırılmasına dair Birgə Bəyannamə imzalanıb. Bu Birgə Bəyannamə iki ölkə arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasından bəri (1992) əldə edilmiş çoxşaxəli nəticələri qeyd edir və yeni geosiyasi şəraitdə siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi barədə ortaq niyyəti ifadə edir. Sənəddə Azərbaycan və Çin qarşılıqlı surətdə bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət prinsipinə sadıq olduqlarını vurğulayırlar. Azərbaycan "Vahid Çin" prinsipini qətiyyətlə dəstəkləyir, Tayvanın Çinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu tanıyır və hər cür "Tayvan müstəqilliyi" cəhdlərinə qarşı olduğunu bəyan edir. Çin tərəfdən

ise Azərbaycanın irəli sürdüyü sülh gündəliyinə - Cənubi Qafqazda sabitliyə yönələn təşəbbüslərə - bir-mənəli dəstək ifadə olunur və bölgədə qarşıdurmanı davam etdirməyə xidmət edən geosiyasi intriqaların əleyhinə mövqe bildirilir.

Birgə Bəyannamə əməkdaşlığın praktiki istiqamətlərini də əhatə edir. Tərəflər ticarət-iqtisadi əlaqələrin dayanıqlı inkişafını yüksək qiymətləndirir və iqtisadi Əməkdaşlıq Üzrə Birgə Hökumətlərarası Komissiyanın rolunu gücləndirərək ticarət, sərmayə,

nəqliyyat və rabitə, yaşıl enerji, rəqəmsal iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə birgə layihələrin həyata keçirilməsinə dəstək verməyi planlaşdırır. Xüsusilə "Bir kəmə, bir yol" təşəbbüsü (Yeni İpək Yolu) çərçivəsində praktik əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi, Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu (Orta Dəhliz) üzrə əməkdaşlığın gücləndirilməsi və beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin fasiləsiz işləməsinin təmin edilməsi Birgə Bəyannamədə önəmli yer tutur. Sənəddə həmçinin qarşılıqlı investisiya qoyuluşunun təşviqi, azad iqtisadi zonalar və sənaye parklarında birgə fəaliyyətdə şirkətlərə dəstək, Azərbaycanın azad edilmis ərazilərində (Qarabağ və Şərqi Zəngəzur) Çin şirkətlərinin iştirakı ilə bərpa və inkişaf layihələrinin aparılması kimi məqamlar yer alır.

Strateji tərəfdaşlığın elan edilməsi Azərbaycan-Çin münasibətlərinin tarixində mühüm mərhələdir. ÇXR Sədri Si Cinpin bu sənədin imzalanmasını "ikiterəfli əlaqələr üçün yeni mövqe və yeni başlanğıc nöqtəsi" adlandırmışdır. Onun sözlərinə görə, Çin və Azərbaycan səmimi etimadla malik yaxşı dostlar və bərabər hüquqlu, qarşılıqlı faydalı yaxşı tərəfdaşlardır, strateji tərəfdaşlıq statusu əlaqələrin daha da dərinləşməsinə xidmət edəcək. Prezident İlham Əliyev də bu Birgə Bəyannaməni "böyük nailiyyət və eyni zamanda yüksək məsuliyyət" kimi dəyərləndirərək, Azərbaycanın Çin ilə bütün istiqamətlər üzrə fəal qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək və əlaqələri daha da möhkəmləndirmək niyyətində olduğunu bəyan etmişdir.

Əməkdaşlığın əsas istiqamətləri: iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, turizm...

Azərbaycan ilə Çin arasındakı münasibətlər siyasi dialoqla yanaşı, müxtəlif sa-

rəfdaşlıq sənədində Çin Açıq şəkildə Azərbaycanın ÜTT-yə tamhüquqlu üzvlüyünə dəstək bəyan etmişdir.

Ənənəvi olaraq enerji sektoru, xüsusən neft-qaz, Azərbaycan-Çin iqtisadi əlaqələrinin tərkib hissəsi olmuşdur. Son dövrdə əməkdaşlıq neft-qazla yanaşı bərpaolunan enerji sahəsinə də yönəlir. Çin şirkətləri Azərbaycanda külək və günəş elektrik stansiyalarının qurulmasında iştirak edir. Məsələn, 2023-cü ildə "China Gezhouba Group" Şəki rayonunda 25 MVT gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisini həyata keçirmək üçün saziş imzalamışdır. Eyni zamanda, Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində "yaşıl enerji" zonası yaradılması təşəbbüsləri çərçivəsində China Datang və TBEA kimi şirkətlərlə anlaşmalar əldə edilmişdir. Çin Azərbaycanın noyabr 2024-də ev sahibliyi etdiyi BMT İqlim Dəyişmələri Konfransının - COP29-un yüksək səviyyədə keçirilməsini də dəstəkləyir və iqlim dəyişikliyi sahəsində birgə fəaliyyətə hər zaman hazır olduğunu bildirir. İkitərəfli sənədlərdə yaşıl və aşağı karbon texnologiyaları, yeni enerji mənbələri, enerjinin saxlanması, elektrik nəqliyyatı vasitələri, enerji səmərəliliyi və emissiyaların azalması kimi sahələrdə şirkətlərin əməkdaşlığı təşviq edi-

gə konfranslar, tələbə mübadiləsi proqramları gerçəkləşir. 2024-cü ildə yaradılmış Qarabağ Universiteti (Xankəndi şəhərində) Çin universitetləri ilə tərəfdaşlıq anlaşmaları imzalayaraq, Belt and Road Universitetləri Alyansına qoşulmuşdur. Bu çərçivədə Qarabağ Universitetinin nümayəndələri Lanzhou Universiteti, NorthWest Normal University və digər təhsil ocaqları ilə əməkdaşlıq imkanlarını müzakirə etmişlər. Çin hökuməti hər il azərbaycanlı tələbələr üçün təqadid proqramları ayırır - qazıda yüzlərlə azərbaycanlı gənc Çinin nüfuzlu universitetlərində mühəndislik, tibb, beynəlxalq əlaqələr və digər ixtisaslar üzrə təhsil alır.

hələr üzrə praktiki əməkdaşlıqla zəngindir. Son illərdə iqtisadi-ticarət əlaqələri sürətlə genişlənmiş, mədəni və təhsil mübadilələri intensivləşmiş, turizm axınında ciddi artım müşahidə olunmuşdur.

İkitərəfli ticarət həcmi son illərdə rekord templə artmışdır. 2022-ci ildən sonra Azərbaycan-Çin ticarət dövriyyəsi hər il artaraq 2024-cü ildə 2,46 milyard ABŞ dollarını keçmişdir ki, bu da əvvəlki ilə müqayisədə 43% artım deməkdir. 2023-cü ilin sonu etibarilə ticarət dövriyyəsi artıq 3 milyard səviyyəsinə çatmış və Çin Azərbaycanın ikinci ən böyük ticarət tərəfdaşı olmuşdur. Bunun təqribən 95%-i Çin tərəfindən Azərbaycana ixracın payına düşsə də (əsasən elektronika, nəqliyyat vasitələri və s.), Azərbaycan Çin bazarına çıxış imkanlarını genişləndirmək üçün addımlar atır. Ölkəmiz Çin şəhərlərində 6 ticarət evi açıb və beləliklə yerli məhsulların (xüsusilə kənd təsərrüfatı və emal mallarının) Çin istehlakçılarına tanıtılması üçün platforma yaradıb. "Bir kəmə, bir yol" təşəbbüsü çərçivəsində nəqliyyat və logistika əməkdaşlığı strateji əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Çin mallarının Qərbə daşınması üçün mühüm tranzit ölkəsinə çevrilməkdədir. 2024-cü ildə Orta Dəhliz (Transxəzər marşrutu) vasitəsilə yükdaşımaların həcmi əvvəlki ilə nisbətə 25 dəfədən çox artaraq 27 min konteyneri keçmişdir. 2024-cü ilin martında Çinin Sian şəhərindən çıxan konteyner qatarı cəmi 11 günə Bakıya çatmış, noyabrda isə ilk dəfə olaraq Azərbaycandan Çin istiqamətinə yük qatarı göndərilmişdir. Bu göstəriciləri Orta Dəhlizin potensialının gerçəkləşdirildiyini göstərir. Çinin BYD şirkəti ilə Azərbaycanda elektromobil və elektrik avtobuslarının birgə istehsalına dair layihə başlanmışdır - şirkət 60 milyon investisiya ilə elektrik səmşinin avtobusları və ehtiyat hissələrinin yerli istehsalını təşkil edəcək. Ümumilikdə, Çin Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna, o cümlədən neft-kimya, metallurgiya, kənd təsərrüfatı və inşaat materialları sahələrinə sərmayə qoyuluşunda maraqlıdır. Azərbaycan isə Çin bazarına rəqabətqabiliyyətli məhsullar ixracını artırmağa çalışır. Bu məqsədlə Azərbaycan 1997-ci ildən mürciyyətçi statusunda olduğu Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) qoşulma prosesini canlandırır - strateji tə-

lir. Bundan əlavə, Çin Azərbaycanın elektrik şəbəkələrinin modernləşdirilməsində, "ağıllı şəhər" və "ağıllı kənd" layihələrində də potensial tərəfdaş kimi çıxış edir. Rəqəmsal transformasiya Azərbaycanın inkişaf gündəmində olduğu üçün Huawei, ZTE kimi Çin texnologiya şirkətləri ölkəmizdə telekommunikasiya infrastrukturunun yenilənməsi və 5G texnologiyalarının sınaq təbiiqində yaxından iştirak edirlər. Həftə Huawei Qarabağ regionunda investisiya edən ilk transmilli korporasiyalardan biridir və bölgənin rabitə infrastrukturunun bərpasına töhfə verir. Azərbaycan rəsmiləri qeyd edirlər ki, süni intellekt (AI) və informasiya texnologiyaları Çinlə tərəfdaşlığın yaxın gələcəkdə mərkəzi istiqamətlərindən olacaq. Artıq "Rəqəmsal İpək Yolu" konsepti çərçivəsində Xəzər dənizinin dibindən keçəcək Digital Silk Way fiber-optik kabel xətti üzrə Azərbaycan-Çin anlaşması imzalanıb - bu xətt Asiya ilə Avropanı birləşdirən alternativ rəqəmsal magistral kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan və Çin arasında mədəniyyətəllərə mübadilə və təhsil sahəsində əməkdaşlıq xalqlar arasında dostluğun möhkəmlənməsinə xidmət edir. 2015-ci ildə Pekində Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzi açılmış, eləcə də Bakıda və digər şəhərlərdə müstəqil olaraq "Çin mədəniyyəti günləri" və ya sərgilər təşkil olunmuşdur. Həmçinin, Heydər Əliyev Fondu Çin Xalqı ilə Dostluq Cəmiyyəti ilə birgə layihələr icra edir - Pekində Azərbaycan mədəni irsinə dair sərgilər, musiqi tədbirləri təşkil edilir və s.. Təhsil sahəsində ən önəmli platformalardan biri Konfutsi İnstitutlarıdır. Bakıda Azərbaycan Diller Universiteti və Bakı Dövlət Universitetinin nəzdində Konfutsi İnstitutları fəaliyyət göstərir. Bu institutlar vasitəsilə minlərlə azərbaycanlı gənc Çin dili və mədəniyyətini öyrənir. Təkcə 2021-ci il ərzində ADU Konfutsi İnstitutu 50-dən çox elmi seminar təşkil etmiş, bu tədbirlər Azərbaycan-Çin siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığına həsr olunmuşdur. Konfutsi İnstitutunun direktoru Rafiq Abbasovun sözlərinə görə, son dövrlərdə tələbələr arasında Çin dilinə maraq sürətlə artır və Çin dili müəllimlərinin hazırlanması, tərcüməçilərin yetişdirilməsi üzrə layihələr həyata keçirilir. Azərbaycan universitetləri Çin ali məktəbləri ilə birbaşa əlaqələr qurur, bir-

Son illərdə Azərbaycan və Çin arasında turizm axınında nəzərəcarpacaq artım qeydə alınmışdır. Pandemiyaadan əvvəlki dövrdə (2019) yaxın Çinəli turist Azərbaycana səyahət etmişdse, 2023-2024-cü illərdə bu rəqəmlər tədricən bərpa olunaraq artmağa başlamışdır. İki ölkə arasında birbaşa uçuş əlaqələri qurulub - AZAL aviashirkəti və Çinin China Southern Airlines şirkəti tərəfindən muntəzəm reyslər təşkil olunur. Turizm sahəsində böyük irəliləyiş kimi, Azərbaycan 2024-cü il iyulun 20-dən etibarən Çin vətəndaşları üçün bir illik vizasız rejim tətbiq etməyə başlamışdır.

Azərbaycan-Çin münasibətlərinin hazırkı səviyyəsi onların gələcək inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradır. Hər iki ölkənin rəhbərliyi strateji tərəfdaşlıq ruhunda əməkdaşlığı dərinləşdirmək niyyətini bəyan edib və mövcud potensial bundan sonrakı illərdə bir sıra yeni təşəbbüslərlə gerçəkləşə bilər. Azərbaycan-Çin əlaqələrinin 33 illik təcrübəsi göstərir ki, qarşılıqlı hörmət və ortaq maraqlara əsaslanan bu münasibətlər zamanın sınaqlarından uğurla çıxmış və yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. İki ölkə müstəqilliklərinin ilk illərindən strateji dialoqa başlamış, ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə möhkəm təməl qurulmuş, Prezident İlham Əliyev və Sədr Si Cinpinin liderliyi dövründə isə tərəfdaşlıq strateji səviyyəyə yüksəlmişdir. Hazırda geniş sahələri əhatə edən əməkdaşlıq əlaqələri sayəsində Azərbaycan və Çin siyasi arenada bir-birinə dəstək verir, iqtisadi-ticarət əlaqələrindən qarşılıqlı fayda qazanır, mədəni-humanitar yaxınlaşmaları təşviq edir. 2024-cü ildə imzalanmış strateji tərəfdaşlıq bəyannaməsi bu münasibətlərin yeni mərhələsinin yol xəritəsidir və onun reallaşması nəticəsində hər iki ölkənin xalqları qarşidaki illərdə bu əlaqələrin bəhrəsini daha çox görəcklər.

Emin QASIMOV,
"Respublika".